

ORKESTR SINIF DARSLARINI OLIB BORISHDA TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Abdusattorov A. A.

*Farg'ona davlat universiteti Vokal va cholg'u ijrochiligi kafedrasida
katta o'qituvchisi*

Tayanch so'zlar: ta'lim, orkestr, transpozisiya, dirijyor, partitura, ansambl, partiyalar, ritmik, damli-puflama, nota, pedagogik mahorat.

Ключевые слова: образование, оркестр, транспозиция, дирижер, партитура, ансамбль, партии, ритмика, духовые инструменты, нота, педагогическое мастерство.

Key words: education, orchestra, transposition, conductor, score, ensemble, parties, rhythmic, brass, note, pedagogical skills.

Kirish. Musiqa san'ati madaniy fenomen sifatida yangi avlodni tarbiyalash va kamolga yetkazish borasida cheksiz imkoniyatlarga egadir. San'at bilan oshno bo'lgan yoshlarning hayotga munosabati, milliy urf-odat va umumbashariy qadriyatlarga hurmati baland bo'ladi[1].

Vazirlar Mahkamasining "Oliy ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori loyihasi e'lon qilindi. Oliy ta'lim vazirligi hamda Bandlik vazirligining 2023/2024-o'quv yilidan boshlab oliy ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish to'g'risidagi taklifiga rozilik beriladi. Quyidagilarni nazarda tutuvchi oliy ta'lim tizimida dual ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizom tasdiqlanadi:

Orkestr (qadimgi yunoncha: ὀρχήστρα - orchestra - yunon teatrda sahnaning old maydonchasi) – musiqa asarini birglalikda ijro etuvchi cholg'u asboblari yig'indisi va shu asboblarni chaluvchi musiqaschilar kollektivi. Orkestr kamer ansambldan dirijyor tomonidan boshqarilishi va ba'zi partiyalar yakka sozlarda emas, balki sozandalar guruhi tomonidan ijro etilishi bilan farqlanadi. Sozlarning turlari va tuzilishiga ko'ra, orkestrlar simfonik orkestr, xalq cholg'u asboblari orkestri, kamer orkestr, puflamalar orkestri, torli cholg'ular orkestri, estrada orkestri, jaz orkestri va boshqa turlarga bo'linadi. O'zbekistonda orkestrlarning barcha turlari mavjud[2].

Xalq cholg'ulari orkestri – orkestr turi; ko'p ovozli musiqa asarlarini ijro etish uchun moslashtirib qayta ishlangan milliy sozlardan iborat. Bir turdagi (mas, faqat torlichertma) cholg'ulardan va turli (mas, torli, puflama va urma) cholg'ular guruhlaridan tashkil topishi mumkin. Turli xalqlarda keng tarqalgan milliy cholg'u ansambllar tarkibida oiladosh cholg'ular (mas, dutorning prima, alt, bas, kontrabas turlaridan iborat) guruxlarining mavjudligi, garmoniya va polifoniya uslubidagi asarlarning muayyan kuy yo'llarini ijro etish imkoniyatlari bilan ajralib turadi[3].

Muhokama va natijalar. Bugungi kunda bizga ma'lum bo'lgan – o'zbek xalq cholg'ulari orkestri XX asrning birinchi yarmida paydo bo'lib, bir necha o'n yillarni o'z ichiga olgan shakllanish, rivojlanish, mukammallashish jarayonini o'z boshidan kechirgan. Tajriba sifatida kiritilgan talaygina cholg'ular: hozirgi g'ijgimizning kattalashgan ko'rinishlaridagi – g'ijjak-bas, g'ijjak-kontrabas, temperasiyaga solishning hech ilojisi bo'lmagan an'anaviy qadimiy cholg'umiz – surnay (lekin partiturada nomi saqlanib qolgan) amaliyotdan o'tmasdan, o'z-o'zidan o'sha davrda tuzilgan musiqiy badiiy jamoalarimizning asosiy tarkibidan chiqib ketgan. Lekin an'anaviy surnayimizni epizodik cholg'u sifatida (karnay, sibizg'a, changqobuz kabi) kompozitorlar partituraga kiritishgan, bundan keyin ham asarlarning maxsus, folklorga yaqin bo'laklarida kiritishlari mumkin. Sanab o'tilgan cholg'ularning o'rniga – g'ijjak-qobuz bas, g'ijjak-qobuz kontrabas yangitdan yaratilib amaliyotdan o'tdi, surnay o'rniga evropa cholg'usi hisoblanmish – goboy yoki uning ham o'rniga dirijyorlar bayan-akkordeon (tembr jihatidan yaqin registrlari borligi uchun) kabilarni O'zXChO (O'zbek xalq cholg'ulari orkestri) tarkibiga kiritib kelmoqdalar. O'zXChO oiladosh cholg'ulardan tuzilgan 5 ta guruhdan tashkil topgan bo'lib, partiturada ular quyidagi ketma-ketlikda yuqoridan pastga qarab joylashadi:

1. Puflama cholg'ular guruhi;
2. Torli-urma cholg'ular (changlar) guruhi;
3. Torli-chertma (mizrobli) cholg'ular guruhi;
4. Urma zarbli cholg'ular guruhi;
5. Torli-kamonli cholg'ular guruhi.

Puflama cholg'ular guruhiga kichik nay (pikkalo), nay (katta), surnay va qo'shnay kiradi. · Torli urma cholg'u guruhiga chang kiradi. · Torli-chertma (mizrobli) guruhiga rubob prima, qashqar rubobi, afg'on rubobi, tanbur, qonun, kontrabas, dutor, dutor bas asboblari kiradi. Urma zarbli cholg'ular guruhiga doyra, nog'ora, buben, uchburchak, litavra, ksilafon, qayroqtosh, tarelka kiradi. Torlikamonli guruhga g'ijjak (I-II), g'ijjak alt, g'ijjak qobuz bas, g'ijjak qobuz kontrabaslar kiradi. Puflama cholg'ular. O'z nomi bilan, demak, faqat puflasa

sado taratadigan cholgʻular bunday nomlanadi. Cholgʻuning gʻovak ustida maʼlum miqdorda dam (havo) yigʻilsa, bosim ostida barmoqlar harakati yoki lab mahoratidan turli balandlikda yoqimli tovushlar tartibli yangraydi. Bu toifa cholgʻularni ayrimlar damli cholgʻular deb ham ishlataverishadi[4].

Torli cholgʻularning sozlanishi. Oʻz nomi bilan maʼlum bir koʻrinishdagi, tovush chiqarish uchun bir nechtadan yoʻgʻon yoki ingichka torlar tortilgan cholgʻular nazarda tutiladi. Torlari ichakdan yoki misdan boʻlishi mumkin. Ulardan sado taratishning asosiy usullari ham turlicha, masalan, barcha torli cholgʻularga nisbatan (bir-biridan farqlash uchun) mana bunday iboralar qoʻllaniladi. · Torli-urma (demak, torlariga urib chalinadi), · Torli-chertma (demak, torlarini chertib yoki tirnab chalinadi), · Torli-kamonli (demak, torlari ustida kamon tortib chalinadi); Cholgʻularning yozilish diapazoni. Har qanday cholgʻu oʻz tovushlarining sadolanishiga qarab aniq diapazonga ega boʻladi. Butun dunyo musiqachilari qabul qilgan 5 ta nota chizigʻida sozandalar notaga qarab chalishlarida qulaylik zarurligi uchun musiqiy kalitlar tanlangan va oʻsha kalitlarda (eng pastki tovushdan eng baland tovushgacha) notalar yordamida kuylar yoziladi. Mana shu nota yozuvlari «cholgʻularning yozilish diapazoni» deyiladi. Aksariyat cholgʻularda musiqa notasi qanday yozilgan boʻlsa, oʻshanday eshitiladi. Ayrim cholgʻularda esa notalar yozilganidan koʻra boshqacha eshinishi mumkin – past yoki baland. Bunday cholgʻular musiqachilarning tilida «transpozisiya qilinadigan cholgʻular» deyiladi. Evropa cholgʻulari turli intervallarga (sekunda, tersiya, kvarta, kvinta, seksta, kabi) transpozisiya qilinishi mumkin. Bizning milliy cholgʻularimiz esa asosan yozilishiga qaraganda 1 oktava yuqori yoki 1 oktava past eshitiladi. Keyinchalik bunday cholgʻularni aniq bilib olasiz. Cholgʻularning eng koʻp qoʻllaniladigan yozilish diapazoni. Ayrim cholgʻularimiz oʻzining butun diapazoni boʻylab jarangdor tovush taratmasligi mumkin. Maʼlumki, musiqasevarlarga jarangdor boʻlmagan tovushlar yoqmaydi. Shuning uchun ijodkorlar aksariyat cholgʻularning jarangdor tovushlarini ishlatib asarlar yozishadi[5].

Musiqa oʻqituvchisining pedagogik mahorati, oʻquvchilarning aqliy va axloqiy kamolotida musiqa oʻqituvchisi shaxsi alohida oʻrin tutadi. Uning dunyoqarashi keng, qalbi pok, shirinsoʻz, bolajon boʻlmogʻi lozim. Bunday fazilatlar har qanday shaxsda ham tarbiyalab boʻlmaydi. Pedagogik mahorat yoki sanʼat – bu qandaydir qoʻl bilan tutib boʻlmaydigan, fahm-farosat bilan amalga oshiriladigan jarayon, izlanishlar, kechinmalar, koʻpdan-koʻp kundalik ishlar, bolalar bilan olib boriladigan daqiqalar demakdir. Bu – bilimlarning ilmiyligi, tarbiyadagi muammolarni yechishga qodirlik, bola shaxsiga eʼtibor bilan yondashish, rivojlangan tasavvur va hokazolar yigʻindisidir.

Hozirgi zamon musiqa o'qituvchisining ijodiy faoliyatida pedagogik mahorat quyidagilarda yaqqol namoyon bo'ladi:

- musiqa tarbiyasida yangi usul va vositalarni izlashda, ularni an'anaviy usullar bilan mohirona bog'lab olib borishda;
- hayot va musiqa san'ati o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsata olish va o'rgatishda;
- musiqaning mazmuni va ma'nosini bolalarga yetkazishda, fanlararo aloqani amalga oshirishda;
- musiqa o'qituvchisining o'z ustida doimo ishlashi va ijodiy izlanishida.

O'qituvchining yuqori professional tayyorgarligi musiqa darslarining takomillashuvida hamda musiqa san'atining tarbiyaviy potentsialini amalga oshirishda katta ahamiyat kasb etadi[6]. Agar istisno tariqasida maktabgacha yoshdagi bolalarga estetik tarbiya berishni ko'radigan bo'lsak, bunda musiqaning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash asosida quyidagi xulosalarga kelishimiz mumkin:

1. Musiqa – bolalar estetik tarbiyasida asosiy o'rin tutadi.

2. Bolalar musiqiy-estetik madaniyatini shakllantirish muammosi asrlar davomida ilm ahli uchun dolzarb muammo bo'lib kelgan. Chunki jamiyat ma'naviyatini shaxs ma'naviyatining yuksakligi, qolaversa, bolalarning musiqiy estetik madaniyatning shakllanganlik darajasi tashkil etadi.

3. Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa mashg'ulotlari imkon darajasida tashkil etilgan, ammo kichik yoshdagi bolalarni estetik tarbilash uchun davr talabi asosida musiqa mashg'ulotlarini yanada takomillashtirish va qo'shiq o'rgatishda yangi texnologiyalardan foydalanishga undamoqda.

4. Bolalar ma'naviy-estetik tarbiyasini yanada takomillashtirish uchun mo'ljallangan tadbirlarda qo'shiq va raqslardan ko'proq foydalanish lozim.

5. Bolalarning musiqaga qiziqishini oshirish maqsadida muntazam tashkil etiladigan tadbirlarga o'zgacha ruh bag'ishlash kerak[7].

Xulosa. Maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa vositasida kichik yoshdagi bolalarni musiqiy madaniyatini shakllantirishdan pirovard maqsadimiz xalq farovonligi, yurt tinchligi, Vatan taraqqiyotini o'zida mujassam qilgan ozod va obod Vatan quradigan barkamol shaxslarni tarbiyalashdan iborat.

Adabiyotlar:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyevning "Sharq taronalari" o'n ikkinchi xalqaro musiqa festivalining ochilishiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi tabrik so'zi. <https://xs.uz/uz/post/prezident-shavkat-mirziyoyevning-sharqtaronalari-on-ikkinchi-khalqaro-musiqa-festivalining-ochilishiga-bagishlangan-tantanali-marosimdagi-tabriksozi>

2. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Orkestr>

3. [https://uz.wikipedia.org/wiki/ Xalq cholg‘ulari orkestri](https://uz.wikipedia.org/wiki/Xalq_cholg%27ulari_orkestri)
4. Raximov Sh., Lutfullayev A. Cholg‘ushunoslik. Toshkent: «Musiqa» nashriyoti, 2010.
5. Ayxodjayeva Sh. Musiqa ta‘limida cholg‘u ijrochiligining uzviylik masalalari. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(Conference DSMI), 2022. – B. 123-129.
6. Qilichov O. Cholg‘u ijrochiligida musiqiy ta‘lim uzviyligini ta‘minlash masalalari va yechimlari. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(Conference DSMI), 2022. – B. 118- 122.
7. Ro‘zimurodov I.A. O‘quvchi yoshlarni musiqiy ta‘limda cholg‘u ijrochiligiga qiziqtirish. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(5), 2022. – B. 136-144.
8. Abdullayeva Elmira xon Mamatisoq qizi. Dars, uning turlari va tuzilishi. Scientific progress, 2 (3), 2021. – B. 843-852.

РЕЗЮМЕ

Ushbu maqolada ta‘lim, orkestrlar, O‘zbek xalq cholg‘u orkestri va uning turlari ansambl ijrochiligi borasida bir-birini his qilishi, ijro etishi, ta‘lim samaradorligi va texnik mahorati kabi ma‘lumotlar keltirilgan.

РЕЗЮМЕ

В данной статье представлена информация об образовании, оркестрах, узбекском народном оркестре и его видах, о том, как они относятся друг к другу, исполнительстве, образовательной эффективности и технических навыках ансамблевого исполнения.

SUMMARY

This article provides information about education, orchestras, the Uzbek folk orchestra and its types, how they feel about each other, performance, educational effectiveness and technical skills in ensemble performance.